

Position Paper

Weerbare democratische rechtsstaat

Rondetafelgesprek 9 april 2024

Koester de democratie

De VNG heeft het rapport *Koester de democratie!* van de Adviescommissie Versterken Weerbaarheid Democratische Rechtsorde (commissie-Marcouch) omarmd. Deze commissie is ingesteld na de oproep van een ruime Kamermeerderheid tijdens het debat over de regeringsverklaring van het kabinet Rutte-IV. Het demissionair kabinet Rutte-IV laat een reactie op het rapport over aan het nieuw te vormen kabinet. In dit position paper benadrukken wij de bevindingen vanuit gemeentelijk perspectief.

De democratische rechtsstaat is een samenlevingsvorm waarin mensen vrij zijn en zich kunnen ontplooiën. Het is ook een staatsvorm waarin niet het recht van de sterkste, maar wetten regeren. Wetten, waarover we via verkiezingen hebben kunnen meebeslissen. Op wezenlijke onderdelen is actie nodig om de democratische rechtsstaat fundamenteel te versterken. We moeten als overheden en dus ook als gemeenten koesteren wat goed gaat, maar tegelijk snel en serieus werk maken van de veranderingen die nodig zijn.

In welke mate staat de democratische rechtsstaat onder druk?

De basis voor de democratische rechtsstaat in Nederland is sterk. Er is veel kracht in de samenleving, de steun voor de democratische rechtsstaat als systeem is nog altijd hoog en democratische instellingen zijn stevig verankerd in de samenleving. De meeste politici

en ambtenaren zijn van goede wil om de democratische rechtsstaat goed te laten functioneren. En via verkiezingen, politiek debat en de rechter worden veel negatieve tendensen goed gecorrigeerd, maar de democratische rechtsstaat is geen vanzelfsprekend bezit.

Gemeenten leveren een concrete bijdrage aan de democratische rechtsstaat, in die zin dat ze laten zien dat de overheid voor iedereen *levert*. Inwoners plukken daar dagelijks de vruchten van. Of het nu gaat om het ophalen van huisafval, de nabijheid van winkels, de steun bij werkloosheid of de ontmoeting in buurthuizen. Ook bij acute opgaven kunnen inwoners op gemeenten rekenen. Zo vangen gemeenten inmiddels meer dan 90.000 Oekraïense ontheemden op. En bijna 900.000 huishoudens zaten in 2023 niet in de kou, omdat ze via de gemeente een energietoeslag ontvingen.

Onvoldoende bescherming door en tegen de overheid

De democratische rechtsstaat staat op verschillende manieren onder druk. De Toeslagenaffaire en de gaswinning in Groningen maken pijnlijk duidelijk dat de instituties van de democratische rechtsstaat elkaar onvoldoende scherp houden op voldoende bescherming van burgers door en tegen de overheid. Steeds meer burgers voelen zich onevenredig benadeeld door de overheid en kunnen er steeds minder in redelijkheid op vertrouwen dat de overheid de sociale grondrechten (zoals het recht op bestaanszekerheid en huisvesting) waar maakt.

Besluitvorming zonder oog voor het dagelijks leven

Mensen ervaren niet dat de democratische rechtsstaat voor hen werkt. Dat komt door de resultaten van het beleid, maar ook door hoe besluiten tot stand komen en wie daarbij betrokken zijn. Meestal zijn dat mensen die zelf niet ervaren wat hun keuzes in de praktijk betekenen. Andere mensen merken al jaren dat de overheid er onvoldoende voor hen is. Het beleid en de uitvoering zijn zo ingericht dat de overheid de individuele mens vaker niet dan wel ziet staan. De overheid heeft onrealistische verwachtingen van mensen en is zelf slecht aanspreekbaar.

Versterkende krachten: polarisatie en georganiseerde criminaliteit

Twee krachten hebben een negatief effect op de democratische rechtsstaat – en deze versterken elkaar: aan de ene kant zijn tegengestelde belangen steeds groter geworden. Zeker sinds de coronacrisis, de klimaatcrisis en de wooncrisis hebben die belangtengstellingen geleid tot meer polarisatie, radicalisering en extremisme. Aan de andere kant heeft de georganiseerde criminaliteit steeds meer invloed op de samenleving en zorgt die voor steeds meer druk op de instituties van de democratische rechtsstaat. Zo is er sprake van infiltratie, corruptie en bedreiging.

Wat valt aan de democratische rechtsstaat te verbeteren?

Wij zien in ieder geval drie kansen om de democratische rechtsstaat weerbaarder te maken:

1. De democratische rechtsstaat voor iedereen laten werken;
2. Burgers meer met elkaar in gesprek laten komen en blijven;
3. Gevaar en bedreiging gericht aanpakken.

De democratische rechtstaat voor iedereen laten werken

Geef als overheid en dus ook als gemeenten de sociale grondrechten actief meer inhoud en betekenis. Zoek als overheid tegenspraak en kritiek op en zoek actief naar pluriforme inbreng vanuit de breedte van de samenleving. Versimpel regelgeving en uitvoering drastisch en zorg dat laagdrempelig, persoonlijk contact in de buurt met de overheid beschikbaar is. Beschouw als overheid initiatieven van burgers niet als verplicht instrument, maar geef ze ruimte en doe aan 'overheidsparticipatie' om die initiatieven te versterken.

Burgers meer met elkaar in gesprek laten komen en blijven

Geef burgerschapsvorming een prominente plek binnen alle vormen van onderwijs. Werk óók bij

volwassenen aan democratische vorming. Ontwikkel als overheid een programma om de dialoog over gepolariseerde kwesties te ondersteunen. Werk aan een debatcultuur die inhoudelijke polarisatie stimuleert, maar affectieve polarisatie tegengaat. Houd oog voor de consequenties van politieke keuzes voor verschillende groepen en zorg dat oog is voor ieders belangen. Versterk lokale en regionale media om tegenmacht te kunnen bieden aan lokale en provinciale overheden.

Gevaar en bedreiging gericht aanpakken

Technologische ontwikkelingen hebben een enorm effect op de samenleving en we hebben de grote opgave dit in te passen in de democratische rechtsstaat. Zo heeft onze samenleving te maken met algoritmische selectie, de verspreiding van desinformatie en de afhankelijkheid van enkele internationale bigtech-bedrijven. Deze problemen zijn te groot om op Nederlandse schaal op te lossen. We kunnen dat niet alleen en moeten daarom samen de opgaven op Europees niveau aanpakken. Treed nadrukkelijker en zichtbaarder op tegen online en offline bedreigers. Geef hoge prioriteit aan de bestrijding van georganiseerde criminaliteit (van preventie tot rechtshandhaving) en ondersteun gemeenten hierin.

Hoe gaan politici (en anderen) met de democratische rechtsstaat om?

Politici hebben een belangrijke verantwoordelijkheid en een voorbeeldfunctie. Maar te vaak zetten zij elkaar weg en gaat het bij fouten slechts over de schuldvraag, niet over de gemaakte keuzes en hoe we hiervan kunnen leren. Hiermee zetten zij ook de toon voor hoe mensen in de samenleving met elkaar omgaan. Overheden onderling zijn ook vaak wantrouwend tegenover elkaar. Er is steeds meer een onderscheid tussen potentieel besturende partijen met een (zelf) vertrouwende achterban en opposerende partijen met een wantrouwende achterban. Door de pluriformisering (ook in het lokaal bestuur) zijn beide groepen partijen kleiner dan voorheen.

Ook sociale media hebben een enorm effect op de samenleving. De driehoeksverhouding tussen inwoners, overheid en media wordt gekenmerkt door stevige concurrentie om aandacht van de nieuwsgebruiker, die tevens kiezer is. De aandacht trekken met stevige uitspraken en harde tegenstellingen is in die context belangrijk. Er zijn hierbij steeds meer zorgen over 'fringe bubbels' (mensen met extremere opinies die elkaar vooral online opzoeken), de verspreiding van desinformatie en de afhankelijkheid van sociale media-bedrijven.